

**TADBIRKORLIK FAOLIYATINING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARINI OCHIB BERISH**

B.N. Muydinov, i.f.n., dots.,

University of economics and pedagogy NOTM

O'quv ishlari bo'yicha prorektori, Andijon davlat universiteti

"Iqtisodiyot" kafedrasi dotsenti,

N.I.Sayidxodjaeva

University of economics and pedagogy NOTM

"Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar" kafedrasi

katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqola tadbirkorlik faoliyatini keng yoritib berish va uning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada tadbirkorlik boshqa faoliyat turlaridan o'zining bir qator belgilari bilan ajralib turishi va tadbirkorlik tizimining o'ziga hos xususiyatlari ochib berilgan. Tadbirkorlik faoliyati nima? Tadbirkorlik ish ko'lamiga qarab qanday farqlantiriladi? Tadbirkorlik ko'lamini belgilash mehyorlari qanday? Kabi savollarga javoblar berilgan.

Kalit so'zlar: Tadbirkorlik, bozor iqtisodiyoti, tejamkorlik, ishbilarmonlik, foyda, noyob qobiliyat, raqobatbardoshlik, yaratuvchilik, doimo izlanishda bo'lish, novatsiyaga (yangilikka) moyillik, maqsad sari izchillik bilan borish, shoshma shosharlikka yo'l qo'ymaslik, tadbirkorlik tizimi, mulkiy maqom, qonuniylik, faoliyat turi, xususiy, jamoaviy-guruhiy, davlat tadbirkorligi.

Аннотация. Статья посвящена широкому раскрытию понятия предпринимательства и изучению его специфических особенностей. В статье предпринимательство отличается от других видов деятельности рядом своих характеристик и раскрываются уникальные особенности системы предпринимательства. Что такое предпринимательство? Как предпринимательство дифференцируется по сфере деятельности? Каковы критерии определения масштаба бизнеса? Даны ответы на такие вопросы.

Ключевые слова: Предпринимательство, рыночная экономика, бережливость, деловая хватка, прибыль, уникальные способности, конкурентоспособность, креативность, всегда в поиске, склонность к нововведениям (инновациям), последовательное движение к цели, избегание спешки, система бизнеса, имущественное положение, законность, вид деятельности, частное предпринимательство, коллективно-групповое, государственное предпринимательство.

Abstract. The article is devoted to a broad disclosure of the concept of entrepreneurship and the study of its specific features. The article differs from other types

of activity in a number of its characteristics and reveals the unique features of the entrepreneurship system. What is entrepreneurship? How is entrepreneurship differentiated by field of activity? What are the criteria for determining the scale of a business? Answers to such questions are given.

Keywords: Entrepreneurship, market economy, frugality, business acumen, profit, unique abilities, competitiveness, creativity, always in search, propensity for innovation (innovation), consistent movement towards the goal, avoidance of haste, business system, property status, legality, type of activity private, collective-group, state entrepreneurship.

Tadbirkorlik bozor iqtisodiyotining kategoriyasidir, chunki bu bozor qonun-qoidalariga asoslangan faoliyat hisoblanadi. Buni umumiy iqtisodiy kategoriya bo'lgan tejamkorlik va ishbilarmonlikdan farqlantirish kerak. Bular azaldan bo'lgan, ular cheklangan resurslardan yaxshi foydalanib cheksiz ehtiyojlarni qondirish uchun xizmat qiladi. Biroq bunga har xil vositalar bilan erishiladi. Tadbirkorlik bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan usuldir, chunki bu bozor qonun-qoidalariga asoslangan, u yaratgan iqtisodiy vositalar yordamida amalga oshadi. Tadbirkorlik mahsus guruhga mansub kishilarning foyda topish borasidagi iqtisodiy hatti-xarakatlarini anglatadi. Tadbirkorlik mohiyatan biznesning asosiy turi. Ammo har qanday biznesni tadbirkorlik deb bo'lmaydi. Buning uchun biznes yaratuvchilik belgilariga ega bo'lishi lozim. Biznes keng ma'noda puldan pul chiqarishga qaratilgan faoliyat. Ammo bunday faoliyatda yaratuvchilik bo'lganda tadbirkorlik yuzaga keladi, ya'ni bironta ishga kapital qo'yib, resurslarni samarali ishlatib, tovar va xizmatlarni yaratish tashkil etilganda buni tadbirkorlik deb aytish mumkin. Agar kapitalning yoki boshqa bir resursning egasi uni ijaraga berib pul topsa-yu, o'zi hech narsa qilmasdan faqat riskka borish bilan cheklansa, garchi biznes bo'lsada, bu yerda tadbirkorlik yuz bermaydi. Kimki moddiy va pul resurslarini tovar va xizmatlar yaratish yo'lida ishlatib bundan naf topsa, bu tadbirkorlik qilgani bo'ladi.

Tadbirkorlik boshqa faoliyat turlaridan o'zining bir qator belgilari bilan ajralib turadi:

1. Tadbirkorlik muayyan mulkchilikka tayanadi. U bilan shug'ullanuvchilar aksariyat xollarda xususiy mulk sohibi bo'ladilar. Resurslar va yaratilgan mahsulotlar shu mulkka taalluqli bo'ladi. Biroq tadbirkorlik cheklangan tarzda bo'lsada, jamoa - guruh va davlat mulkiga tayanadi.

2. Tadbirkorlik pul topishni, ya'ni foyda olib boy bo'lishni ko'zlaydi, ammo buning uchun kishilarga kerakli tovar va xizmatlarni yaratib, ularni bozorga yetkazib berish talab qilinadi.

3. Tadbirkorlik riskli, ya'ni xavf-xatarli ish bo'ladi, bunda yutish va yutkazish, boy bo'lib ketish yoki sinib bankrot bo'lish ehtimoli yonma-yon turadi.

4. Tadbirkorlik noyob qobiliyat talab qiluvchi faoliyat, u bilan hamma emas, balki saralangan kishilar shug'ullanadi. U maxsus iste'dod va tayyorgarlikni talab qilgani sababli bu ish bilan faqat qo'ldan kelganlar shug'ullanadi.

5. Tadbirkorlik raqobatbardoshlikni talab qiluvchi faoliyat, u bilan shug'ullanganlar raqobat muhitida ishlaydilar, muqarrar ravishda o'z raqiblari bilan kurashda bo'ladilar.

6. Tadbirkorlikka yaratuvchilik, doimo izlanishda bo'lish, novatsiyaga (yangilikka) moyillik xos bo'ladi, chunki bularsiz raqobatda g'olib chiqib bo'lmaydi, yangi tovar va xizmatlarni yaratibgina boyish mumkin.

7. Tadbirkorlik sabr-toqat talab qiluvchi faoliyat, qo'yilgan maqsad sari izchillik bilan borishni, shoshma shosharlikka yo'l qo'ymaslikni bildiradi.

8. Tadbirkorlik beboshlik emas, balki jamiyatdagi tartib-qoidalarga amal qilgan holda, davlat qonunlari belgilagan tartibda va ruxsat etilgan ishlar bilan shug'ullanib pul topishni bildiradi.

9. Tadbirkorlik ma'lum axloqiy qoidalarga ega bo'ladi, bular yozilgan va yozilmagan axloqiy me'yorlardir. Ulardan biri qonunlarda ko'rsatilgan bo'lsa, boshqasi axloq – odob udumlari shaklida bo'ladi. Tadbirkorlik to'g'risidagi qonunlarga ko'ra ruxsat etilgan, man etilmagan ish bilan davlat idoralari ro'yxatdan o'tgandan so'ng va belgilangan tartibga rioya etgan holda shug'ullanish mumkin.

10. Tadbirkorlik doimo rivojlanib, yangilanib boruvchi faoliyat. Tadbirkorlikka kirib kelish va uni tark etish birgalikda boradi, tadbirkorlikning yangi va yangi turlari paydo bo'lib turadi. Aytilgan belgilar mujassam etilganda tadbirkorlik tizimi hosil bo'ladi.

Tadbirkorlik tizimi - bu tadbirkorlikka xos bo'lgan iqtisodiy munosabatlar va tadbirkorlikning huquqiy - tashkiliy jihatlari va unga oid siyosatning yaxlitligi, majmuasidir.

Tadbirkorlik g'oyat murakkab va mas'uliyatli faoliyat bo'lganidan uning har xil turlari mavjud. U klassifikatsiyalanganda mulkiy maqom, qonuniylik, faoliyat turi kabi mezonlar asos qilib olinadi.

Mulkiy jihatdan xususiy, jamoaviy-guruhiy va davlat tadbirkorligi ajratiladi: Xususiy tadbirkorlik – bu xususiy mulkchilikka asoslangan tadbirkorlik. Bu yerda tadbirkorlikka jalb etilgan moddiy, moliyaviy resurslar, yaratilgan tovar va xizmatlar, ularni sotishdan kelgan daromad, birinchidan, individual (yakka tarzdagi), ikkinchidan, korporativ (guruh tarkibidagi) xususiy mulk hisoblanadi.

Jamoaviy-guruhiy tadbirkorlik xususiy mulk sohiblari o'z mulkini ko'ngilli ravishda birlashtirganda paydo bo'ladi. Bu turli kooperativ, uyushmalar va shirkatlardan iborat. Bu yerda mulk ikki qismga ajraladi, birinchisi jamoaga birikkanlarning umumiy mulki, ikkinchisi ularning individual (pay) mulki.

Davlat tadbirkorligi – bu davlatga qarashli korxonalar faoliyati bo'lib, iqtisodiyotning davlat sektorini tashkil etadi. Ular davlat mulki hisoblanadi, lekin bozor qoidalariga amal qilgan holda mustaqil ish yuritadilar.

Tadbirkorlik o'zining qonuniyligi jihatdan, ya'ni qonunlarga naqadar mos yuritilishi jihatidan oshkora va yashirin tadbirkorlikka ajratiladi.

Oshkora tadbirkorlik - bu ruxsat berilgan va davlat belgilagan qonun qoidalarga binoan yuritiladigan tadbirkorlik bo'lib, bu ochiq-oydin amal qiladi. Uning qanday faoliyat bilan shug'ullanishidan jamiyat ahli xabardor bo'ladi. Bu iqtisodiyotning rasmiy, ya'ni oshkora sektori hisoblanadi. Bu yerda tovar va xizmatlarning asosiy qismi yaratiladi.

Yashirin tadbirkorlik – bu rasman ruxsat etilmagan, lekin amalda xufyona tarzda va sir saqlangan holda yuritiladigan tadbirkorlik. Iqtisodiyotga qancha erkinlik berilgan bo'lsa, shunchalik yashirin tadbirkorlik kam bo'ladi. Bordi-yu erkinlik cheklangan bo'lib, soliqlar og'ir bo'lsa, faoliyat turlarini man etish ko'p bo'lsa, shunchalik yashirin tadbirkorlikka kuch beriladi. Yashirin tadbirkorlik ijtimoiy foydali bo'lganda kishilar ehtiyojini qondiradigan tovarlar va xizmatlar yaratiladi, lekin bu ruxsatsiz bo'ladi. Yashirin tadbirkorlikning eng xavflisi – bu kriminal (jinoiy) biznesdir. Bu kishilarga foyda o'rniga zarar keltiradigan ishdir. Kriminal biznes ashaddiy va g'oyat zararli faoliyat bo'lganidan jamiyat unga qarshi bor kuchi bilan kurashadi. Tadbirkorlik o'zining yo'nalishi, ya'ni qaysi sohada yuz berishiga qarab industrial, agrar va servis bizneslariga ajraladi:

Industrial biznes - bu sanoat, qurilish, aloqa va transport sohasidagi tadbirkorlik, unga dinamizm, ya'ni shiddat bilan yangilanib borishga xos, lekin bu serxarajat hisoblanadi. Uning asosini sanoat firmalari tashkil etadi.

Agrobiznes – bu qishloq xo'jaligidagi tadbirkorlik bo'lib, uning turlari g'oyat cheklangan. Uning asosini fermer xo'jaligi tashkil etadi.

Servis biznesi - bu aholiga xizmat ko'rsatishga qaratilgan biznes. Bu kam xarajat hisoblanadi, lekin uning turlari g'oyat ko'p, chunki u ham dinamizmga xos. Iqtisodiyot qanchalik yuksak bo'lsa, shunchalik servis biznesi rivoj topadi.

Tadbirkorlik ish ko'lamiga qarab farqlantirilganda u 3 ta guruhga ajraladi:

1. Kichik tadbirkorlik. Bunga kichik korxonalar, mikrofirmalar, mayda fermer va dehqon xo'jaliklari kiradi.

2. O'rta tadbirkorlik. Bunga kichik va yirik korxonalar oralig'idagi, ya'ni faoliyat miqyosi o'rtacha korxonalar va fermer xo'jaliklari kiradi.

3. Yirik tadbirkorlik. Bunga yirik firmalar, korporatsiyalar, katta fermer xo'jaliklari va ziroatchilik plantatsiyalari (g'oyat yirik xo'jaliklar) kiradi.

Tadbirkorlik ko'lamini belgilash me'yorlari bir xil emas. Bir mamlakatdagi yirik korxonalar boshqa yerda o'rtacha hisoblansa, yana bir yerdagi kichik korxonalar boshqa yerdagi o'rta korxonalar safiga kiritiladi. Bundan qat'iy nazar, hamma yerda tadbirkorlik ko'lamini belgilashda kapital miqdori, ishlovchilar soni va nihoyat, ishlab chiqarish

hajmi nazarda tutiladi. Xorijiy mamlakatlarda, masalan, Frantsiyada 10 kishigacha xodimi bo'lgan korxonalar hunarmandchilik korxonalarini hisoblanadi. AQSHda kichik biznes korxonalariga 500 nafargacha xodimlari bo'lgan korxonalar kiritiladi. Ular tarmoqda yetakchi o'rinda emaslar. Kichik korxonalar hajmini farqlashda korxonalarning tarmoqqa mansubligi bo'yicha yillik mahsulot hajmi, daromadi asos qilib olinadi. Germaniyada xodimlar soni va yillik oborot ko'rsatkichi ishlatiladi. Bu yerda kichik korxonalariga 10 tagacha, o'rtacha korxonalar qatoriga 50 tagacha xodimi bo'lib, yillik oboroti 100 mln. markaga yetgan korxonalar kiritiladi. Frantsiyada kichik biznes tushunchasiga 10 tadan 50 tagacha xodimlari bo'lgan mikrofirmalar; kichik va o'rtacha korxonalariga 50 tadan 500 tagacha xodimi bo'lgan korxonalar kiritiladi. Gollandiyada kichik firmalar qatoriga 10 tagacha, o'rtacha firmaga 100 tagacha xodimi bo'lgan ishlab chiqarish korxonalarini kiradi. Janubiy Koreyada sanoat va transportda 20 tagacha xodim band bo'lgan firmalar kichik, 21 tadan 200 tagacha kishisi bo'lgan firmalar o'rtacha hisoblanadi; savdo va xizmat sohasida shunga muvofiq xodimi 5 tadan kam korxonalar kichik hisoblanadi. Kimki tadbirkorlik ishi bilan shug'ullansa, shu tadbirkor deyiladi. Barcha tadbirkorlik qiluvchilar birgalikda tadbirkorlar toifasini tashkil etadiki, bu ma'lum guruh kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy yaxlitligidir. Tadbirkorlarning umumiyliigi shundaki ularning barchasi xususiy mulk sohibi, ular foyda topishni ko'zlaydi, boy badavlat yashaydi, ish beruvchilar hisoblanadi, ular iqtisodiy riskka borib tavakkaliga ishlaydi, o'zaro bellashadi, iqtisodiy faol hisoblanadi. Mazkur umumiylik tadbirkorlarni maxsus toifa hosil etishiga asos beradi. Tadbirkorlar boy toifa xisoblansada, tarkiban bir xil emas. Katta korxonaga egasini mayda, o'zi ishlaydigan tijoratchilar bilan tenglashtirib bo'lmaydi, albatta. Tadbirkorlarning o'z ierarxiyasi, ya'ni martabasiga qarab o'rin egallashi bor. Ular ham quyi, o'rtacha, yuqori va oliy tabaqalarga ajraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaev Yo., Karimov F. Kichik biznes va tadbirkorlik. -T.:Mehnat, 2011.
2. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. - T.: SHarq, 2002. 324 b.
3. Do'stjonov T.D., Salaev S.K. "Iqtisodiyot va tadbirkorlik asoslari". O'quv qo'llanma. – Toshkent.: Iqtisodiyot-moliya, 2006. - 320 b.
4. Mirziyoev SH.M. va boshq. "O'zbekistonda ishbilarmonlik va tadbirkorlikning rivojlanishi". - T: Universitet, 1994. – 74 b.
5. Salaev S.K. "Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida kichik va o'rta biznes: muammolar, tahlillar va istiqbollari". -Toshkent.: Fan, 2002. – 128 b.
6. Salaev S., Allanazarov B. "Biznes-etiket".-Urgench.:UrDU,2001 241 b.
7. "Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning amaliy asoslari". - Toshkent.: TITP, OSCE, 2004. - 12-17 betlar.
8. O'lmasov A., SHarifxo'jaev M. "Iqtisodiyot nazariyasi". -T.: O'zbekiston, Darslik. 1995. – 171 b.
9. O'lmasov A., Vahobov A. "Iqtisodiyot nazariyasi". Darslik. -T.: SHarq, 2006. – 386 b.
10. Qosimova M.S. va boshqalar. "Kichik biznesni boshqarish". -Toshkent.: O'qituvchi, 2003. - 29-33 betlar.
11. Xoliqulov A.R., Nuriddinov S.A. "Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik asoslari va chet el tajribasi". -T.: Universitet, 1994.- 50 b.